

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Милољуб Сретеновић

Министарство одбране Републике Србије
Војна академија – Школа националне одбране

Западни Балкан као територијална целина, коју је због специфичних политичких, економских и безбедносних особености одредила међународна заједница, обухвата новонастале државе на простору бивше СФРЈ са Републиком Албанијом, али без Републике Словеније. То је простор површине око 264.000 km², са око двадесет четири милиона становника. Од шест држава Западног Балкана, пет излазе на Јадранско море. Комуникацијски снопови: моравско-вардарски, марички и Драч–Тирана–Скопље–Софија–Црно море, имају изузетан значај не само за Западни Балкан, него и за Европу и Азију.

У раду су приказане основне детерминанте геополитичког положаја Западног Балкана те његова историјска анализа и актуелни аспекти новог геополитичког устројства.

Кључне речи: *Западни Балкан, геополитички положај, геопростор, балканизација, геостратегијски положај.*

Увод

Геополитика је релативно млада научна дисциплина. Она проучава улогу и значај географских чинилаца у политичким појавама и процесима и, на својеврстан начин, сједињује географију и политику. Геополитика је концепт двадесетог века. Термин *геополитика*¹ први пут је употребио (1899) Рудолф Кјелен, шведски политиколог, али је у широку употребу ушао тек 1930, када га је промовисала група немачких географа окупљених око пензионисаног генерала Карла Хаусхофера. Бројни научници на Западу и на Истоку заинтересовали су се за геополитику као науку о вођењу државе, као метод размишљања који полази од претпостављеног значаја географског фактора за управљање међународним односима.

¹ Назив геополитика настао је од две грчке речи: *geo* – земља и *politico* – политика. Најпознатији савремени војни писац који у научним круговима слови као родоначелник модерне француске геополитике генерал Пјери Мари Галоа, сматра да је геополитика, у суштини, „утицај средине на народе и њихов развој“; с једне стране, народе обликује њихово окружење, а с друге – време. Пјери Мари Галоа: *Нови извори моћи*, Геополитика, 23. март 2001.

У нашој научној литератури, поред Јована Цвијића² који је у својим истраживањима истакао значајне геополитичке детерминанте Балкана, до пред крај 20. века није било значајнијих анализа геополитичког положаја Балкана и геополитичких утицаја према овом простору. На овим просторима геополитика је била помало заборављена и, нажалост, то је један од главних разлога неразумевања геополитичких процеса у највишим политичким круговима на простору Западног Балкана, што је имало разорне последице у последњој деценији 20. века.

Брзе промене на светској сцени, на истеку 20. века, из основа су уздрмале простор Балкана. Те промене су на овом простору имале снагу геополитичког земљотреса, чији је епицентар био у вишенационалној Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ), која је као својеврсни полигон и „лабораторија“ великих сила нестала са политичке карте Европе. На простору некадашње СФРЈ као резултат снажних геополитичких процеса створено је, за кратко време, шест држава са могућношћу даље фрагментације. Међународна заједница је за тај део Балкана (бивша СФРЈ без Словеније, са Албанијом) усвојила појам „Западни Балкан“, који одражава специфично географско, политичко и безбедносно турско подручје у Југоисточној Европи.

Геополитичко одређење Западног Балкана

Балкан је, као мост између три континента, увек имао изузетно значајан геополитички положај који се одликује додирима и прожимањима различитих цивилизација, религија, култура, политичких и идеолошких опредељења и војностратегијских интереса локалног, регионалног и глобалног домаћаја. Измешаност различитих народа и вера и њихова вечита борба за што веће територије и несагласје око међудржавних територијалних разграничења, у дугој историји балканских односа, били су најчешћи узрок међусобних спорова и оружаних сукоба, што је погодовало уплитању спољних сила у „балканске послове“, према познатој макијавелистичкој максими „подели па владај“.

Преузимањем улоге заштитника појединих балканских народа, велике силе су истовремено обезбеђивале и зону свог непосредног утицаја, у складу са стратешким интересима на тим просторима. Тако је било у прошлости, тако је и данас.

² Јован Цвијић (1865–1927) највећи је српски и балкански географ. Један је од најеминентнијих европских и светских научника – географа. Оно што је Цвијић урадио на географском проучавању Балкана, по обиму и значају, равно је раду читаве генерације научних радника.

Појам Балкан, како у квалитативно-структуралном, тако и у територијалном смислу има доминантно геополитичко, политичко-географско и геостратегијско одређење. Западноевропско и централноевропско стереотипно и интересно фокусирање овога простора, сматра га својом периферијом склоној хаосу националних и религијских, пограничних и социјалних антагонизама, те прелазном евроазијском зоном нестабилних државно-територијалних конструкција, отворених за спољне утицаје и профилисање приоритетних интереса светских центара моћи.

Појмовно и географско одређење Западног Балкана

Појмовно и географско одређење Западног Балкана, као дела територије југоисточне Европе, није могуће без претходног, барем најопштијег, одређења Балкана. Појам Балкан први пут се помиње крајем 17. века. Иако се веома дуго користи у географији, геополитици, и геостратегији, ипак не постоји прецизно одређење појма Балкан, као ни његовог западног дела. На основу аналогije са називима Пиринејског и Апенинског полуострва, која су названа према доминирајућим планинским масивима, немачки географ Јохан Аугуст Цојне, још 1808. године, први је именовао тај простор према Старој планини коју су Турци много пре назвали Балкан планина, пошто је сматрано да је то главни масив полуострва. У политичкој терминологији Балкан је дуго носио назив „Европска Турска“.³

У географском одређењу простора Балкана највише има присталица теорије Јована Цвијића, по којој је његова северна граница: река Дунав – река Сава – река Купа – северна обала Ријечног залива, на југу Средоземно море, на југоистоку Егејско море, на истоку Црно море, а на западу Јадранско и Јонско море.

Балкан је геопростор који спаја Европу са Азијом, од које је одвојено морезузима Босфор и Дарданели. Од Апенинског полуострва удаљено је свега осамдесет километара (на линији Отранто – Валона), а од северне границе Африке око три стотине педесет километара. Површина полуострва је око 520.000 km², на којој живи више од педесет милиона становника, различитог етничког порекла и вероисповести. Шири простор Балкана какав је познат у историји, обухвата Румунију, Хрватску, Србију и Турску, реч је о простору од око 11.545.240 km², са преко стотину четрдесет милиона становника.

³ У 18. веку за већи део Балкана коришћен је назив „Европска Турска“, према којем је за балкански идентитет одлучујуће Отоманско освајање. Управо са Турцима на Балкан је дошла и реч *балкан* у значењу „планина“. Смена имена *Европска Турска* у *Балкан* уследило је слабљењем Турске на Балкану, *Војна Енциклопедија*, друго издање, књига 1, ВИЗ, Београд, 1973, стр. 549.

Преко Балкана протеже се мрежа путева са севера Европе који се рачвају на три главна правца: према Трсту, Солуну и Истамбулу. Преко Балкана тече Дунав, највећа европска река (после Волге), која спаја Средњу Европу са Црним морем. Јужни и западни део Балканског полуострва запљускују воде Средоземног мора, па се сматра да су саставни део Средоземља. У близини Балкана налазе се најважније поморске комуникације које воде преко Средоземног мора: Гибралтар – Малта – Суец, као део светског пловног пута на линији Атлантук – Средоземно море – Индијски океан – Аустралија.

Термин *Западни Балкан* уведен је постепено у политичко-дипломатски речник, најпре у неформалном и колоквијалном смислу, да би убрзо постао често помињан званичан назив, употребљаван и у међународним документима (све више без коришћења наводника). Упоредо почиње његово коришћење у научностручној литератури из области међународних односа, безбедности, политике и тако даље. За узрок настанка појма могу се сматрати последице деструкције бивше СФРЈ и европски интеграцијски процеси. Западни Балкан као територијална целина коју је због специфичних политичких, економских и безбедносних особености одредила међународна заједница, обухвата новонастале државе на простору бивше СФРЈ са Албанијом, али без Словеније.

Спорни су принципи на основу којих је издвојен Западни Балкан. Једна могућност јесте да је то регионално-интеграциони просторни оквир у који су смештене земље, које су у протеклој деценији обележили ратни сукоби. Друга могућност јесте да Западни Балкан представља синтагму – остатак састављен од „очајних“ држава, односно он је произвољна вештачка конструкција „Брисела“ за једно нестабилно подручје које се налази у транзицији и специфичном положају, у односу на окружење. У прилог овој тврдњи јесте чињеница да не постоји Источни, Јужни и Северни Балкан.

Западни Балкан као специфичан политичко-безбедносни оквир, није створен вољом аутохтоних чинилаца. Ако се узму у обзир научне чињенице и географија као оквир одређивања појмова, онда Србија никако не би могла бити на Западном Балкану, Србија се налази на централном Балкану. На Западном Балкану према научним чињеницама, налазе се Хрватска и БиХ, и евентуално Црна Гора. Јован Цвијић који је цео свој живот посветио Балкану, никада није споменуо Западни Балкан у оваквим оквирима. Очигледно да нико није консултовао науку при дефинисању појма Западни Балкан.

Западни Балкан у географском смислу како га третира међународна заједница, обухвата простор бивше СФРЈ, без Републике Словеније са Републиком Албанијом. То је простор површине око 264.000 km² са око двадесет четири милиона становника. Од шест држава Западног Балкана, пет излазе на Јадранско море. Комуникацијски снопови: моравско-вардарски, марички и Драч–Тирана–Скопље–Софија–Црно море, имају велики значај не само

за Западни Балкан него и за Европу и Азију. Иако целокупан геопростор Западног Балкана представља „раскрсницу путева“, кључну позицију те раскрснице представља геопростор Србије.

Суштински посматрано, заокруживање тог простора од стране међународне заједнице у посебну политичку регију на Балкану јесте некоректно и непринципијелно, јер на одређени начин дискриминише државе на том простору и представља синтагму за периферију не само Европе, већ и преосталог простора Балкана (Грчка, Бугарска, Турска, Румунија), нестабилну како у политичком погледу тако и у безбедносном и економском.

Ако је назив Балкан, настао по турском топониму за Стару планину, споран у географском смислу, па и сам општи назив полуострво, будући да се веома широком копненом основом ослања на Европу, сигурно није споран геополитички положај и значај тог подручја. Дефиниција геополитичког положаја и значаја неког простора можда је најочљивија управо на простору Балкана, према којем су се вековима јасно препознавале тежње ванбалканских сила.

Геополитичке особености Западног Балкана

Полазећи од опште прихваћене дефиниције појма „геополитички положај“, изведеног, од грчке речи „геополитика“, којом се означава „разматрање политичких питања са географског гледишта“, простор Балкана представља велики изазов за истраживача. Историјски посматрано, честе политичке промене нису настајале само услед тежњи великих сила према том простору, већ и услед супротности и територијалних захтева самих балканских држава према другима у одређеном сплету међународних околности. При том се, обично, инсистира на потреби наводног „исправљања историјске неправде“.

Геополитички положај је комплексна и променљива категорија, чији карактер одређују физичко-географски и друштвено-географски чиниоци, међусобно узрочно-последично повезани. У најопштијем значењу геополитички положај подразумева: однос једног или више нарада и њихових држава према другим народима и државама с обзиром на значај њиховог географског простора. Геополитички положај држава Западног Балкана одликује се многим константама, али и новим елементима које доносе специфична историјска пулсирања на глобалном, континенталном и регионално – балканском нивоу.

Анализа политичких и економских односа, демографских процеса, цивилизацијских утицаја и ратних сукоба упућује на сталност интереса великих сила на Западном Балкану, њихово међусобно супарништво, умешаност истих центара моћи, инструментализацију локалних народа и етничких заједница, симбиозу спољних и унутрашњих претензија, успостављање истих коалиција и савеза, потврђивање праваца продора и сукцесивности терито-

ријалних последица. Остваривање интереса најчешће има суштински аналогни механизам – политички ултиматум, економске уцене и блокаде, злоупотребе међународних институција, ратне операције, наметање неадекватних територијалних решења и мировних услова.

Савремени геополитички положај Западног Балкана одређен је глобалним (светским), континенталним (европским), регионалним (балканско-панонским) и многобројним локалним детерминантама. Одлике актуелног положаја Западног Балкана последице су великог броја фактора и њиховог узајамног дејства:

– *Традиционалне константе* подразумевају групу детерминанти које дужи историјски период са релативно малим модификацијама интереса и претензија одређују геополитички положај држава Западног Балкана. Велике силе осцилацијом своје „величине“, профилишу балканску пројекцију своје укупне моћи (Немачка, Велика Британија, Француска, Русија, Турска); а и већина самих народа на простору Западног Балкана, недвосмислено, створила је и промовисала великодржавне пројекте.

– *Нове детерминанте* резултат су промењених односа у свету и појаве нових фактора који раније нису имали утицај на Западном Балкану или је њихова улога била минимална, индиректна, суштински другачија и дуже време присутна. Читав комплекс тих савремених постулата, одређен је фундаменталним догађајима крајем деведесетих година прошлог века – рушењем Берлинског зида као симболичним обележјем краја биполаризма и рушењем глобалне „равнотеже страха“. На Балкану је почело непосредно инфилтрирање САД, као једине преостале суперсиле. С једне стране, нова реалност настала из нестанка тадашње СФРЈ јесте признање нових држава у границама некадашњих социјалистичких република и, с друге стране, фактичке етнопросторне слике, територијалних односа и граница између политичко-географског нормативитета и реалитета – суштинска је садржина геополитичког „лабиринта“ на Западном Балкану у тренуцима „убрзања историје“ у првој деценији 21. века.

Простор Западног Балкана је граница три често антагонизирана културно-цивилизацијска круга (источно православног, западно католичког и исламско оријенталног). Простор Западног Балкана је зона територијализације миленијумског хришћанског раскола и најзападнији домет православља, који се, као компактна етничка и конфесионална просторна чињеница, налази на најмањој удаљености од Ватикана. Западни Балкан је важна траса непосредног продора ислама у Европу, чија се специфичност и ефикасност огледа у најзападнијој просторној укореењености.

Глобална геополитичка позиција Западног Балкана налази се у стратегијски значајној области „Римланда“ (рубна област). Управо тај положај утицао је и утиче на понашање значајних спољних чинилаца према том простору, најчешће у смеру његове балканизације, ради лакшег остваривања сопствених стратешких интереса.

Западни Балкан је специфичан простор којем су природно географске пре-диспозиције и комплексна унутрашња и окружујућа антропогена структура одредили геополитичку динамичност као основно идентификационо обележје и смисао оног дела планете који карактеришу подељеност, антагонизми, гранични проблеми, територијалне претензије, интересне сфере, национална, верска и политичка искључивост, умешаност великих сила, економска поларизованост, дуализам „спајања и прожимања“ и „изоловања и одвајања“ (Цвијић).

Геополитичке процесе на Западном Балкану проузрокују алохтони (ванбалкански) и аутохтони (унутарбалкански) фактори, и то, по правилу, међусобно испреплетани и повезани заједничким интересима и циљевима, што њихово сврставање у две групе чини само условним. Суштина појединих фактора и карактер њиховог утицаја су веома различити и превазилазе архаично схваћене односе између државно конституисаних чинилаца и стереотипе директне или индиректне (дискретне или индискретне; јавне или тајне) политичко-дипломатске, економске и војне као могућег механизма за остварење замишљених аспирација. Заинтересовани покретачи „катализатори“ и реализатори геополитичких трансформација често су нетипични субјекти, који такве процесе користе за своје циљеве, иновирајући поступке и моделе за њихову конкретизацију. Локални балкански фактори су такође разноврсни, а њихов статус дефинисан је сталном илузијом, готово утопистичком о сопственој позицији субјекта у међународним односима, насупрот стварности да су „монете за поткусуривање“ моћнима у прерасподелама њихових сфера утицаја и територијалним прекрајањима које прате такве промене. Српски фактор се може сматрати типичним примером тог балканског дуализма.

Западни Балкан је познат као „капија Европе“. На том простору своје интересе пројектују велике силе у свим историјским епохама. На Балкану су се, на жалост, они тако несрећно укрштали да су разједињавали и разбијали државе и народе и увећавали разлике у политичком, верском и националном статусу, што је изазивало међусобне сукобе.

На Балкану никада није организован стабилан јединствен геополитички простор, већ је он због спољних интереса, издељен у више мањих државица, а њихови парцијални интереси спречавали су развој интеграционих процеса. Према мишљењу двојице познатих геополитичара, Рацела и Макиндера, на Балкану је одувек тесна „повезаност борбе за опстанак са борбом за простор“.

У представама Европљана *балканизација* је метафора етничких и верских сукоба, изолационистичког, државног, културног и религиозног национализма, који је довео до пада Европе у два светска рата. Насупрот моделу Средње Европе који је оличење толеранције, етничког заједништва, мултикултуралности – дакле идеала и смисла „европског дома“, модел балканизације има негативно значење у смислу политичко-територијалне уситњености етничке и међудржавне нетрпељивости, завађености, страног мешања и доминација.

*Балканизација*⁴ сублимира сву политичко – територијалну уситњеност, међусобну антагонизованост и инструментализованост регионалних чинилаца за потребе спољних центара моћи, карактеристичну како за међусобно узрочно-последични однос западнобалканских земаља и њиховог непосредног окружења, тако и за стање унутар западнобалканских земаља, њихов положај, унутрашњу просторну компактност и кохезију.

Модел балканизације представља „групу малих, нестабилних, слабих држава, које се базирају на идеји нације у једном региону у којем се држава и нација територијално не подударују, све са територијалним претензијама и са етничким мањинама које су требале бити асимилиране или потиснуте, које стварају нестабилне и променљиве међусобне савезе, тражећи подршку од спољних сила да би заштитиле национални опстанак и на свој начин кориштене од тих сила за њихове сопствене стратешке циљеве“.⁵

У дипломатској историји и међународној политици, *балканизација* је синоним за сплетове неразмрзивих противречности у односима народа који живе на балканском простору. Те противречности условљене су повезаношћу проблема локалног, регионалног и глобалног карактера, у којима велике силе своје интересе и односе преносе на односе народа и држава тог простора, што доводи до његове разбијености, (уситњавања и подела на националној, верској и политичкој основи) и међусобних сукоба.

Основне геополитичке детерминанте Балкана су *хетерогеност* и *транзитност*. Последица хетерогености јесте политичко-територијална уситњеност, а последица транзитности – присуство интереса великих сила. Присуство великих сила преплиће се кроз интересе („геополитички чвор“). Међународна заједница се данас бори у интересу властитог мира да „проблем балканизације“ не изађе из тог оквира на међународну сцену, као што је то био случај у време „источног питања“ (Берлински конгрес 1878. године) или Првог светског рата (1914–1918). Велике силе на балканској ветрометини не наступају званично више као ривали, већ као међународна заједница. Ривалство је препуштено балканским народима, да се боре за изградњу националних држава или за неповредивост граница.

Међународна заједница је после Хладног рата пореметила балканску равнотежу, тако што је делегитимисала значај принципа територијалне целовитости вишенационалних држава и оснажила принцип самоопредељења народа. Чињеница да основне мањинске заједнице на Западном Балкану налазе подршку за свој идентитет у суседним државама, додатно продубљује избијање конфликта и могућности за њихову интернационализацију.

⁴ После Првог светског рата у енглеском језику почео се користити прелазни глагол *балканизовати* у значењу „поделити се (као регион или група) у мање и често супротстављене делове“.

⁵ Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 178.

Поремећена равнотежа тешко се поново успоставља. Међународна заједница нема разрађену стратегију ограничавања конфликта, поготово за балкански тип конфликтности, за који су карактеристичне тешкоће у дефинисању агресора, спремност на беспштедну борбу, непридржавање правила традиционалног ратовања и нејасно дефинисани региони ратних дејстава и слично. Стога су акције међународне заједнице често биле неуспешне услед несинхронизованих мера (дипломатских, политичких, хуманитарних, војних) те њиховог истовременог стављања у позицију стране у сукобу и судије.

Из историјског аспекта, геополитички положај Западног Балкана био је изложен различитим процесима. До завршетка Другог светског рата, Западни Балкан је био у процесима *геополитичког освајања и поковања*. Након Другог светског рата, био је изложен процесима *геополитичког утицаја Истока и Запада*, а након рушења Берлинског зида до данас јесте у процесима *геополитичке глобализације*.

Историјска димензија геополитичког положаја Западног Балкана

Историја балканског простора и односа његових народа условила је раширеност схватања о Балкану као „ветрометини историје“, „варници вечних немира“ или „бурету барута“, „простору граничара у процепу светова“, „капији Европе“ или „бедему хришћанства“, као простору Евроазије који, прелазећи Дунав и Саву, излази на шест мора Средоземља и чини везу Европе и Блиског истока представљајући истовремено, како Исток на Западу тако и Запад на Истоку.

Водећи дуготрајне и тешке ратове са Византијом, Венецијом, Угарском и другим силама средњег века, народи на Западном Балкану отпочели су процесе стварања сопствених средњовековних држава. Неке од њих доживеле су велики успон и углед, не само у регионалним релацијама, већ и шире. Међутим, различите противречности феудалног конституисања и распадања, различитих облика хегемоније и зависности, утицале су на пораст средњовековних држава у оквиру турске власти, од 14. века надаље.

Резултат турских освајања биле су дубоке промене у друштвеној структури Балкана. Запоседање Балкана донело је пустошење, миграције становништва и ислам који су, ради опстанка, прихватили делови појединих народа. Турска инвазија на Балканско полуострво пореметила је, па чак и уништила, развитак свих средњовековних држава, од Панонске низије до Егеја. То упућује на закључак да су пружајући отпор Турцима, и на тај начин бранећи Европу од њихове најезде, народи региона заустављени у нацио-

налном развоју, тако да је процес формирања њихових националних држава обновљен тек у деветнаестом и двадесетом веку.

Посматрано из геополитичког аспекта, за потпуније разумевање догађања данашњице, новија историјска дешавања у региону могу се условно поделити на:

1. период борби за национално ослобођење и
2. период југословенства.

Од Првог српског устанка до завршетка Првог светског рата може се сматрати *периодом борби за национално ослобођење* српског народа и његових суседа. У том периоду српски народ је свргнуо одметничку јањичарску владавину, а затим, током Другог српског устанка, српско-турских и балканских ратова, успешно бранио независност ослобођене Србије. У ослободилачким борбама против Турске империје главне тешкоће нису биле од турске војне силе, већ од европских сила које су своју експанзионистичку политику усмериле ка Балкану. Њихово присуство није се испољавало само у борби за сфере утицаја, већ и за непосредно потчињавање, у чему је предњачила Аустроугарска. Истовремено, међу народима региона долазило је до оштрих конфронтација мотивисаних унутрашњим и спољним геополитичким тенденцијама, у чему треба тражити објашњења токова историје 19. и 20. века.

Односе међу балканским земљама карактерисале су две супротне, али испреплетане тенденције. Прва, која се односила на стварање већих националних држава и друга, која је налазила свој далекосежни израз у стварању федерација различитог типа и карактера. У контексту прве тенденције, сусрећу се планови о стварању великих држава, док је друга тенденција црпела своје инспирације из идеје да народи региона само уједињени могу остварити своје интересе и превладати супротности и баријере које их деле. Такве тенденције, али и парцијални интереси великих сила, условили су настанак „источне кризе – која је карактерисала читав 19. век и почетак 20. века, па је до њеног окончања дошло тек након Првог светског рата.

Од завршетка Првог светског рата до почетка „југословенске кризе“ 1991, може се сматрати *периодом југословенства*. Идеја југословенства, оличавала је тежње јужнословенских народа за ослобођењем и уједињењем. Међутим, њихов национални идентитет и самосвест увелико су били изложени дејству различитих цивилизацијских и културних образаца садржаних у различитим религијама и црквама којима су припадали и светоназорима власти које су над њима владале. Расколи и сукоби религијских и цивилизацијских разлика, у великој мери, исписивали су генезу развоја идеје југословенства, па се тако уграђена нестабилност одразила на њено одржање и распад (прве и друге Југославије), почетком деведесетих година прошлог века.

Период борби за национално ослобођење

Анализа историјских дешавања на Западном Балкану и суседним земаљама указује на чињеницу да је 19. век представљао период супротстављања турској власти, али и борби за националну самосталност. Кроз неуједначене токове ослобађања и различите друштвене и политичке услове, па и амбиције ослобођених земаља, уочавају се и сукоби различитих интереса. Тако су (неспремне да саме решавају нагомилане проблеме), балканске земље решавање криза препуштале великим силама – Аустроугарској, Русији, Немачкој и Турској.

Велике силе тога доба међусобно су се споразумевале о подели интересних сфера на просторима пропадајућег Отоманског царства, па су токови и исходи источне кризе, у којима је одлучну реч имала европска дипломатија, унели у односе балканских земаља нове елементе сукоба.⁶

Бројни примери показују како је европска дипломатија, најчешће на штету српског народа, одлучивала о судбини ослобођених земаља. Типичне примере таквог односа представљају Санстефански уговор и Берлински конгрес. Тим уговорима Србија је притиснута политиком Аустроугарске према Босни и Херцеговини и руском политиком према бугарском питању, односно њеним аспирацијама у Источном Балкану.

Санстефански мировни уговор, закључен је 3. марта 1878, након ратова Србије и Црне Горе против Турске. Садржај уговора непосредно сведочи како је европска дипломатија одлучивала о судбини земаља српског народа, које је ослободила и бранила српска војска.⁷ Уговор који није спроведен у дело оставио је снажан печат и на данашња геополитичка гледишта, пре свега када су у питању идеје о стварању „Велике Бугарске“ уз цену запоседања туђих територија. Стварање бугарске државе под руском заштитом погодило је, поред Србије и Црне Горе, и друге балканске државе. Међутим, разлог за европску дипломатску интервенцију велике европске силе су нашле у угрожавању сопствених интереса. Узнемирана Енглеска и Аустроугарска у том споразуму виделе су нарушавање равнотеже у региону, те су за своје планове потражиле подршку у Бизмарковој Немачкој.

⁶ „За Русију је слободан пролаз кроз Дарданеле било животно питање и она се њиме бавила током 20. века, а за Аустрију је експанзија на Балкан до Солуна била преокупација још од 18. века. Русија и Аустрија су своју дипломатску борбу за престиж на Балкану водиле посредно преко глава балканских народа“. Нишић, Станко: *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2003, стр. 40.

⁷ Санстефански уговор је садржао неколико важних тачака: а) међународно признање Црне Горе;

б) независност и територијално проширење Србије до Врања; в) независност Румуније; г) стварање кнежевине Бугарске која је добила територије од Црног мора до Албанских планина и од Дунава до Егејског мора; д) припајање Босне и Херцеговине Аустроугарској; ђ) раздвајање Србије и Црне Горе „Новопазарским Санџаком“ у који се инфилтрирала Аустроугарска.

Берлински конгрес, на којем је доминирала немачка дипломатија, одржан је 13. јуна 1878. године. Конгрес је донео одлуке које су преправиле одредбе Санстефанског уговора, пре свега у уравниотежењу интереса великих сила на Балкану. Оно што је остало исто, било је одсуство представника држава и народа о чијој се судбини решавало.⁸ Одлуке Берлинског конгреса у потпуности су спроведене. Међутим, и поред тога што су биле реалније у односу на Санстефански мир и оне су носиле обележја уклапања Балкана у равнотежу снага и интереса великих сила. У ствари, биле су прожете тежњом дељења туђих територија и стварањем „сателитских држава“ у српском окружењу.

Србија је имала и посебних разлога да буде незадовољна одлукама Конгреса. За присаједињавање новоослобођених крајева и пуну независност, коју је стекла ратом против Турске, она је морала обештетити и турске феудалне поседнике и турску државу. Посебан проблем био је и „Новопазарски Санџак“, којим су растављене Србија и Црна Гора,⁹ а остављен пут Аустроугарској за утицај у Албанији и Македонији и даље на исток.¹⁰

Српски народ је очекивао да ће Русија узети активније учешће у раду Конгреса и да ће заштити његове интересе. Међутим, руска страна је сматрала да треба фаворизовати Бугарску, ценећи да Бугари „имају већи осећај припадности Словенима“, него Срби, те да Србија, као западнија земља, треба да се више ослони на Аустроугарску дипломатију. Тако је Србија запостављена од Русије, односно на најгори могући начин предата на милост и немилост Аустроугарској монархији.

Подршку на Берлинском конгресу Србија је скупо платила. Аустроугарска је тежила да анулира све српске успехе противећи се успостављању самосталних држава које би онемогућавале простирање монархије до Егејског мора. До Берлинског конгреса Аустроугарска је подржавала исељавање Муслимана из Босне и Херцеговине, али плашећи се настанка „Велике Србије“, на-

⁸ Главне одлуке Берлинског конгреса: а) поништене су одредбе Санстефанског уговора о границама, тако да је уместо Велике Бугарске створена Кнежевина Бугарска северно од планине Балкан; б) Србија је добила независност и територијално проширење (Ниш, Пирот, Врање, Прокупље); в) Македонија и Тракија су остале у саставу Турске; г) Црна Гора је добила међународно признање независности и удвостручила територију изласком на море; д) Аустроугарској су остала готово иста права регулисана и Санстефанским миром.

⁹ Рашка област (Санџак) одувек је била предмет интересовања великих сила због њеног геополитичког значаја. На том простору се преплићу исламска и хришћанска култура и укрштају важни копнени путеви.

¹⁰ Незадовољан начином рада и одлукама Берлинског конгреса министар иностраних послова Србије Јован Ристић је изјавио: „До сад је било у свету више конгреса. О сваком се зна да је заступао неко начело, а знало се и какво начело (...) Али какво је начело овај конгрес заступао, ја не бих знао казати. Властити интерес као да је био свакој сили меродаван. Тражило се и радило се да се велики задовоље, а мали да се истисну из положаја који би били од важности и могли да сметају великим.“ Јанковић, Бранимир: *Балкан у међународним односима*, Научна књига, Београд, 1988, стр. 72.

кон Конгреса, она постаје један од заштитника муслиманских интереса у региону. У том смислу, један од аустроугарских корака био је стављање албанског простора под свој утицај уз паролу: „Угушити Србију, а Арнаутима дати слободу“. Било је очигледно да апетити Хабзбуршке монархије према простору Србије расту и да се благонаклоност северног суседа не може задобити, те да предстоје године отпора и одбране независности.

Стање створено аустроугарским утицајем у другој половини 19. века, довело је и до заједничког иступања албанског племства формирањем „Призренске лиге“. Афирмисана као војна и политичка организација она је за последицу имала процес албанизације Старе Србије. Само од 1878. до 1912. године са тих простора иселило се и нестало је двеста хиљада Срба. Све то дешавало се уз подршку Турске и Аустроугарске које су се представљале природним савезником Албанаца и муслимана у Рашкој области, у борби против православних Срба.¹¹

Унутарбалкански односи, унутрашње противуречности појединих земаља и различити интереси великих сила, отежавали су решавање великог броја „отворених питања“. И поред знакова заоштравања међународних и унутрашњих односа, карактеристика почетка двадесетог века јесте и покушај успостављања савезништва балканских народа. Уклањањем са власти династије Обреновић на српски престо враћена је династија Карађорђевић, која је одмах отпочела преговоре о савезу са Бугарском¹² и Црном Гором.

Савез је потписан уз посредовање Русије, која је очекивала да ће савези на Балкану представљати бедем против даљег Аустроугарског продирања најављеног анексијом Босне и Херцеговине 1908. године. Окосницу формираног Балканског савеза чинио је скуп јавних и тајних уговора. Тако су, на пример, у уговору из 1912. године између Србије и Бугарске постојале тајне клаузуле о међусобној подели Македоније. Према тим клаузулама Србија је свом суседу признала право на проширење (источно од Струме и Родопа), док се Бугарска сагласила да су простори северно од Шар-планине неоспорно српски. Из тако закљученог уговора било је више него јасно да постоји зона заједничких интереса између Родопа и Шар-планине која ће убрзо постати једно од главних исходишта предстојећих ратова.

¹¹ „Сваке године Арбанаси нападају, грабе, убијају становништво које је услед тога принуђено да напушта родно огњиште и да се исељава. Аустријски агенти не само што не осуђују, него још то и поощравају, јер у истребљењу словенског становништва, које је сметња њиховој пропаганди, гледају свој успех. Они би били срећни када би могли дочекати да виде цео простор између Дрима и Копанника насељен искључиво Арбанасима“. Степић, Миломир: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 234.

¹² „Аустроугарска је сплеткарила на Балкану ради својих интереса, а и друге силе нису биле невине у томе. Узајамно клање балканских народа није се десило ради „Велике Србије“ и „Велике Грчке“ него ради интереса Аустро-Угарске – због Солуна и ради Русије – због Дарданела“. Нишић, Станко: *Велике силе и Балкан*, ВИЗ, Београд, 1999, стр. 227.

Првим балканским ратом отпочео је процес коначног распада Турске. И поред тога што је војнички решен релативно брзо, тај рат је под притиском великих сила завршен Лондонским миром тек маја 1913. године. У вези с тим, Србија је била спречена да изађе на Јадранско море, а Италија и Аустроугарска су подржале стварање албанске државе. То је Србију довело у ситуацију да у замену за Албанију, због које би се морала конфронтирати са Аустроугарском, изгуби Македонију која је *de facto* била њен саставни део. Она је била од мањег значаја за Србију, јер излазак на Јадран преко Албаније није био исто што и знатно дужи пут преко Македоније, са неизвесном везом до Егеја.

Изненадна бугарска војна акција 1913. године, како би се Србија у погледу питања Македоније довела пред свршени чин, отклонила је све дилеме у вези са Албанијом. Одлучном противофанзивом Бугарска је поражена и мировним уговором приморана на територијалне уступке. Уговором је простор Македоније подељен између Србије и Грчке, а Бугарској су остале мање источне области.

Балкански ратови карактеристични су по томе што су 1912. године савезници ушли сложено у рат, док су се 1913. међусобно обрачунавали око преосталих турскихседа. Међутим, ни мировни уговори након тих ратова нису учврстили стварни мир у српском геополитичком окружењу. Разлози за то садржани су у незадовољству Бугарске и преко ноћи заснованој државности Албаније, али и тежњи великих сила да се супротставе самосталној политици балканских држава.

За Аустроугарску највећи проблем поново је била Србија и њено територијално увећање. Она и Немачка, у којој је добила подршку за остварење својих интереса, гореле су од жеље да се ратом разрачунају са Србијом. Могло би се чак рећи да су ограничени циљеви Аустроугарске на Балкану представљали кочницу за шире освајачке планове Немачке и њен продор на Исток. Поред тога, за чланице Антанте регион Балкана био је више предмет дипломатске стратегије, него војне.

Карактеристичне примере дипломатске стратегије великих сила представљале су понуде Румунији и Бугарској на рачун Србије. У замену за приступање том савезу тајним уговором (1916), силе Антанте обећале су Румунији Банат до Тисе и Дунава, а Бугарској Македонију. Румунија је прихватила понуду, али је већ 1917. године склопила сепаратни мир са Централним силама. Међутим, то јој није сметало да након завршетка рата захтева Банат до Панчева. У вези с тим, Бугарска је приступила Централним силама које су јој, поред Македоније, обећале и делове Србије до Мораве. Таквим односом Антанта је само отежавала положај српске војске.

Након сјајних победа на Церу и Колубари 1914, ситуација за Србију је, 1915. била изузетно тешка. У октобру, отпочео је напад аустроугарских и немачких

трупа на исцрпљену српску војску. После снажне офанзиве и пада Београда, једину могућност представљало је одступање моравско-вардарском долином према Солуну. Међутим, мучки напад бугарских јединица приморао је српску војску на повлачење ка Косову. Покушај да се преко Качаничке клисуре отвори правац ка Солуну, такође су омеле бугарске трупе. То је приморало српску војску да се у тешким условима (хладноћа, глад и болест), преко албанских планина, уз непрестане борбе са албанским бандама, преполовљена домогне Крфа. У таквим условима постојаност црногорске војске која је штитила бок српских јединица у одступању била је од стратешког значаја.

Окончањем Првог светског рата са светске сцене збрисане су четири царевине: Отоманско царство, царска Русија, Аустроугарска монархија и Немачка царевина. Сматрало се да ће то имати позитиван одраз и на решавање, неоправдано игнорисаних, српских националних интереса. Иако победник у рату, српски народ се, уместо за стварање јединствене српске државе на просторима које је ослободила његова војска, определио за идеју југословенства. Догађаји који ће након уједињења уследити, показале да је тај избор био најпогубнији управо за српски народ.¹³

Период југословенства

Прва југословенска држава названа „Краљевина Срба Хрвата и Словенаца“, настала је као резултат победе српске војске у Првом светском рату, тежње „Југословенског одбора“ за уједињењем јужнословенских народа и воље великих сила, које су формирање нове државе правдале стварањем „санитарног кордона“ наспрам Совјетског Савеза. Настанком заједничке државе, српском народу је први пут омогућено да живи у једној држави, док су остали јужнословенски народи тежећи да се одвоје од окупаторских империја, у заједничкој држави нашли привремено уточиште. Заправо, њихов стварни интерес и примарни циљ био је стварање самосталних држава.

Иако често прикриване, амбиције сепаратизма биле су јасно видљиве из односа појединих народа према новоформираној држави. Није претерано рећи да је сепаратизам (Хрвата, Словенаца, Муслимана, Македонаца и Црногораца), непрекидно прожимао целокупне односе од настанка до конач-

¹³ „Ми Ваше Величанство, треба да ампутирамо Хрватску. То није наша територија, ми тамо нема шта да тражимо. Они сматрају да смо ми дивљаци и да смо их окупирали, може се свашта десити у будућности“. (савет Живојина Мишића регенту Александру Карађорђевићу 1919. године).

Срби нису били дорасли лукавим играма Хрвата и Словенаца 1918. године. Чак и када је у лето 1917. године потписана Крфска декларација, у којој су дефинисани основни принципи изградње будуће заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, „Југословенски одбор“ (за кога српски сељак који је носио рат на својим плећима није ни знао да постоји) је планирао како злоупотребити српску владу“. Нишић, Станко: *Велике силе и Балкан*, Војноиздавачки завод, Београд, 1999, стр. 135.

ног слома, како прве Југославије, тако и друге Југославије. За време трајања заједничке државе основне противречности међу њеним народима биле су у захтевима за њеним федеративним уређењем.

Под утицајем таквих захтева краљ Александар Карађорђевић је 1929. године био приморан да распусти Скупштину и лично преузме државну власт. Међутим, чак ни промена назива државе у Краљевину Југославију није донела очекиване резултате.

С једне стране, од убиства краља Александра до почетка Другог светског рата, ситуацију у земљи карактерисале су жестоке политичке борбе, а њихову основу чинила је тежња за доминацијом парцијалних националних интереса. С друге стране, било је више него очигледно, да се у корену сепаратистичких политичких опредељења налазила отворена мржња према православлу и српском народу као наводни страх од ширења Србије.¹⁴ Носиоци таквих политичких опредељења били су Хрвати, Словенци, Срби и Хрвати муслиманске вере и, наравно, Албанци. Горко сазнање да србофобија и антисрбизам нису били уображење његовог окружења, већ реалност, српски народ на најгори могући начин платиће поновним покушајима биолошког уништења током Другог светског рата и касније, за време распада бивше СФРЈ.

Други светски рат представљао је један од најтрагичнијих периода српске историје. У настојањима да остваре своје снове о великим државама, народи из српског окружења, заједно са Немачком и Италијом, комадали су Југославију и на њеном тлу стварали су марионетске државице. Подела српских простора најбоље показује какве су интересе заступале поједине стране. Тако је Немачка задржала највећи део уже Србије и Баната у Војводини; Италија је окупирала Црну Гору и Рашку област и уз подршку Албаније и Албанаца са Косова створила „Велику Албанију“; Бугарска је под свој утицај ставила Македонију и делове јужне и источне Србије; Мађарска је припојила Барању и Бачку, а на простору Срема, Босне и Херцеговине и Хрватске створена је „Независна Држава Хрватска“.

Поред геноцида који је српски народ доживео у логорима смрти, великим страдањима цивила и губицима на бојном пољу, он је суочен и са идеолошким поделом у сопственим редовима која је само допринела повећању броја ратова. И док су народи који су се ставили у службу окупатора, одлукама Другог заседања Авноја и постављеним основама федерализма нове Југославије, добили сопствене државе, српски народ је још једном из војничких победа изашао као губитник.

¹⁴ „Однос јужнословенских народа према Србији и Србима прошао је кроз три фазе: 1. жудног ишчекивања пијемонтистичке улоге, подршке и помоћи Србије и српске војске (до 1918. године); 2. хармоничног и конфликтног живота у заједници подржаваној и оспораваној од Европе (1918–1991. године); 3. разлаза, разбијања и распадања заједничке државе и оштре сучељности са Србијом (од 1991. на даље)“, види: Кнежевић, Милош: *Балканска пометња*, Ђуро Салај, Београд, 1996, стр. 171.

Нова Југославија је првих деценија своје егзистенције изгледала као адекватно решење за међунационалне односе, али је њен каснији развој у условима „партијских држава“ условио обнављање нетрпељивости. Намера (или кардиналне грешке) њеног руководства о проглашењу две аутономне области у оквиру Србије и признање Срба муслиманске вероисповести за нацију, још више су иницирали појаву србофобичног национализма. Карактеристичан облик испољавања мржње према Српству и заједничкој држави био је такозвани „Масовни покрет“ у Хрватској, али се национализам и у осталим деловима земље уочавао у култури, економији, политичком животу и другим сферама. Доношење Устава из 1974. године, довело је и до усвајања става да је савезна држава, у ствари, само сервис федералних јединица и да њене чланице могу водити самосталну политику. То се посебно одразило на стање у јужној српској покрајини у којој је под видом борбе против „великосрпског хегемонизма“ дошло до фактичког стварања „државе у држави“. Покрајина Косово и Метохија имала је, према Уставу, све одлике конститутивног елемента федерације. Вешто користећи овај „nonsens“, шиптарска политика је, уз прећутно одобравање српских партијских челника, водила проалбанску политику, која је за последицу имала метастазу сепаратизма и „великоалбанских“ претензија.

Друга Југославија, као федеративна држава, створена је по узору на Сојетски Савез. У њој су „уједињени народи равноправно одлучивали о заједничким пословима и интересима“. Она је изграђивала, као темељни принцип уставно-правног оквира, и принцип националног самоопредељења, које је садржало и право на отцепљење. То „неотуђиво право“ постало је почетком деведесетих година детонатор рушења и распада федерације. Тако су се, начином решавања националног питања и непоштовањем међународно утврђених критеријума за разграничење, основе федерализма манифестовале мржњом и национализмом, да би на крају, уз подршку страног фактора, попримиле облике верско-националног рата и геноцидног понашања „братских“ народа.

Геополитички положај Западног Балкана за време Хладног рата

Од 1950. до 1990. године сматра се да је био Хладни рат. То је период међусобног сукобљавања водећих сила *Истока* и *Запада*, СССР-а и САД-а, чији су се односи правдали непомирљивим идеолошким разликама, у ствари, они су представљали супарништво око сфера утицаја. Тај период, у геополитичком смислу за простор Западног Балкана, означава се као „период геополитичког утицаја“. Стање односа међу великим силама и војним блоковима с разлогом је оцењено као „ни мир ни рат“.

Утицај великих сила на Балкану у том периоду, уређен је споразумом на Јалти 11. фебруара 1945, који су потписали Рузвелт, Стаљин и Черчил. Према том споразуму Југославија је подељена пропорционално 50:50, као утицајна сфера *Запада* и *Истока*. Учешће осталих балканских држава у два војно-политичка савеза било је уређено по обрасцу 2+2+2. Грчка и Турска су чланице НАТО-а, Румунија и Бугарска су биле чланице Источног блока, а земље Западног Балкана (Југославија и Албанија¹⁵) свака на свој начин имале су независан положај, прикљештене међу два супротстављена блока. Простор Западног Балкана, у том периоду, представљао је простор од посебног значаја, простор на којем ни једна од водећих сила није могла да оствари превласт, а да то не изазове противљење друге стране. Такав положај, обезбедио је Западном Балкану улогу „сиве зоне“, над којом би превласт једног од блокова значио и сукоб ширих размера.

Безбедност држава у наведеним условима заснивала се на равнотежи снага, што је било веома позитивно у смислу очувања стабилности и стања *status-quo* на Западном Балкану. Супротстављени блокови су поштовали јалтску формулу не ризикујући да остваре превагу. То је разлог што су велике силе уважавале самосталност бивше СФРЈ.

Западни Балкан у време биполарне поделе Европе имао је повољан безбедносни положај, што му је обезбеђивало релативну стабилност. Поред тога, тадашња СФРЈ је имала водећи положај у региону, јер је успостављала везе са земљама Европе и имала главну улогу у стварању и јачању Покрета несврстаних. То је заправо био један од ретких случајева у историји да је једна балканска земља имала средишњу улогу, а не споредну на међународној сцени и да је била субјекат, а не објекат.¹⁶

Рушењем Берлинског зида, као једним од најзначајнијих догађаја у 20. веку, коначно је престао период биполарног поретка, а тиме је промењен значај и геополитички положај Западног Балкана. Запад је наметнуо нове геополитичке процесе, који на жалост на тим просторима нису одмах били препознати и разумљиви за владајуће политичке елите. Неразумевањем промењене улоге Западног Балкана у геополитичким процесима стварања новог светског поретка и неадекватним поступцима дела међународне заједнице, започиње један од најкрвавијих периода историје тих простора у којем су неки заборавили на *Периклово упозорење Атињанима*.¹⁷

¹⁵ Албанија је до 1962. године била у Варшавском уговору, када одбија да учествује у активно-стима да би 1968. године званично иступила из савеза.

¹⁶ *Безбедносни изазови на Балкану до 2010*, East West Institute, 2002, стр. 26.

¹⁷ Периклово упозорење Атињанима, више се треба бојати властитих грешака него намера противника, Шушић, Славољуб: *Геополитички кошмар Балкана*, Београд, 2004, стр. 14.

Основне геополитичке детерминанте држава Западног Балкана на почетку 21. века

*Република Србија*¹⁸ је по површини и броју становника највећа држава на простору Западног Балкана и заузима централно место југоисточне Европе и Балканског полуострва. Простор Србије је кључни европски југоисточни транзитни коридор. Преко њега воде најкраћи копнени, ваздушни и речни комуникацијски правци према Средњем истоку и Блиском истоку и источном Медитерану. Све оно што суштински карактерише геополитички положај простора Западног Балкана, у ствари, јесте особеност геопростора Србије. У вези с тим, Србија је једина држава Западног Балкана која се граничи са свим државама Западног Балкана. Сходно таквом положају, логична је заинтересованост међународне заједнице за стање у том региону. У етнонационалном мозаику Западног Балкана Срби чине најбројнији, али и територијално најраспрострањенији сегмент, (и најрасцепканији) чија је демографска моћ у опадању.

За Србију је још увек актуелан (и реално присутан) одређен степен безбедносних ризика и претњи условљен актуелним геополитичким процесима на Балкану, посебно у тежњама великих сила за даљу фрагментацију Западног Балкана. Поред тога, Србија је опредељена да са државама, које су настале на простору бивше СФРЈ сва отворена питања решава политичким средствима и у складу са међународним стандардима. То је њен дугорочни стратешки интерес и циљ.

*Република Црна Гора*¹⁹ је прогласила независност 3. јуна 2006, на основу воље својих грађана изражене на референдуму 21. маја 2006, и на тај начин одлучила да своју будућност, у оквиру међународне заједнице, трасира самостално.

Изласком из заједничке државе са Србијом, Црна Гора је битно променила свој геополитички положај. Основне детерминанте геополитичког положаја Црне Горе су у промени како унутрашњих, тако и спољних чинилаца. Унутрашње чиниоце, који опредељују нове карактеристике геополитичког положаја Црне Горе, представљају географски фактори, међу којима је доминантан демографски фактор. Основна карактеристика демографске структуре становништва у Црној Гори јесте да је број Црногораца мањи од 50% укупног становништва.

¹⁸ Према подацима Друштва демографа Србије, без Косова и Метохије, у Србији живи седам и по милиона људи, од чега је 82,9% Срба, Муслимана 2,1%, Црногораца 0,9%, Хрвата 0,9% и осталих 13%. У односу на целокупан простор Западног Балкана, Србија заузима 33,4% површине. У вези с тим, НБП по становнику (2003) јесте око 1.660 УСД; *Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 155.

¹⁹ Према попису из 2003. године у Црној Гори живи 620.145 становника, од чега 43% Црногораца, 32% Срба, 11,8 % Муслимана, 12% осталих, 1,1 % Хрвата. Иако готово четвртина Црногораца живи у другим републикама бивше СФРЈ, њихов удео ни у једној од њих не досеже један проценат, а у својој матичној држави чине мање од половине укупног становништва. У вези с тим, НБП по становнику (2003) био је око 1.600 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 155).

*Република Хрватска*²⁰ представља другу по величини од свих некадашњих југословенских република. И поред тога што одређени кругови у Хрватској покушавају негирати да та земља припада Балкану, она је у сваком случају балканска земља. Има необичан географски облик државне територије у облику потковице, што негативно утиче на њене геополитичке детерминанте. Хрватска има више недостатака који се огледају у релативно малој површини, још мањој стратешкој дубини, непостојањем залеђа, дугачкој граници, недостатку изразитог средишта и неравномерно распоређеном становништву.

Хрватска је етничким чишћењем Срба 1995. године обезбедила хомогену националну структуру, али са малом густином насељености, ниском стопом природног прираштаја, као и великим бројем исељених Хрвата и њихових потомака по свету.

*Република Македонија*²¹ је континентална држава Западног Балкана настала издвајањем из бивше СФРЈ. Једна од основних карактеристика географског положаја Македоније – окружена је са четири земље, од које су у историји две имале ревизионистичке захтеве према њеној територији. Бугарска је тежила присаједињењу македонских територија „Западној Бугарској“, док је Албанија по етничком принципу полагала „право“ на западне области Македоније, претежно настањене албанским становништвом. Званичне политике Бугарске и Албаније такве тежње не изражавају. Грчка нема територијалних претензија према Македонији, али је од свих суседа највише забринута самосталношћу те некадашње југословенске републике. За Грчку је споран и изузетно важан назив свог северног суседа. Став Грчке на конгресу НАТО у априлу 2009, био је одлучујући да Македонија не буде примљена у НАТО.

*Босна и Херцеговина*²² је централна држава Западног Балкана, настала на простору авнојске Босне и Херцеговине након грађанског рата од 1992. до 1995. године, на основу општег оквирног споразума о миру у Босни и Херцеговини, склопљеног у Дејтону 21. новембра 1995. године.

²⁰ Независност је прогласила 1991. године, а 1992. су је формално признали ЕУ и УН. Површина 56.542 km². Број становника 4.496.869 (2004). Етнички састав: Хрвати 89,6%, Срби 4,5%, остали 5,9% (Бошњаци, Италијани, Албанци, Мађари, Словенци, Роми). У вези с тим, НБП по становнику (2003) био је 5140 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 181).

²¹ Македонија је прогласила независност од Југославије 1991. године. Пошто је Грчка пред УН уложила приговор на званично име земље, јер и једна суседна грчка провинција носи исти назив, УН одбијају да признају Македонији државни статус. У вези с тим, светска организација се предомислила 1993. године јер је земља провизорно узела званични назив Бивша Југословенска Република Македонија.

Површина 25.333 km²; број становника 2.040.085 (2004); етнички састав: Македонци 65%; Албанци 22%; Турци 4%; Срби 2%; Роми 3%; остали 4%. У вези с тим, НБП по становнику (2003) око 1.800 УСД, незапосленост 32% (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 99).

²² Године 1992, БиХ је формално призната као независна држава под сумњивим околностима, пре окончања конференције о Југославији (6. априла 1992) и примљена у чланство УН, мада ни један дан није функционисала као суверена држава. Површина 51.129 km², број становника 4.007.608 (2004) и етнички састав: Бошњаци 44%, Срби 31%; Хрвати 17% и остали 8%. У вези с тим, НБП по становнику (2003) око 1.240 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 26).

На простору БиХ процес балканизације добио је немерљиве димензије међуетничких сукоба, какве не памти европска историја од завршетка Другог светског рата. Након конституисања БиХ успостављено је присуство међународних снага (*SFOR*), које су крајем 2004. године замениле европске снаге безбедности (*EUROFOR*). Процес централизације који је интензивирао од међународне заједнице, има за циљ да значај Републике Српске и Федерације БиХ сведе на формални ниво. Инсистирањем ЕУ формиране су јединствене институције безбедности (војска и полиција). У сваком случају, процес централизације увек иде на руку већинском ентитету, а доминација једног ентитета, сама по себи, често представља извор нестабилности.

Изазови, ризици и претње безбедности БиХ, процењени су и дефинисани безбедносном политиком БиХ, одбрамбеном политиком БиХ и војном доктрином БиХ. Безбедносни изазови, ризици и претње условно су подељени на: глобалне, регионалне и унутрашње. Глобални и регионални безбедносни изазови, ризици и претње углавном су идентични као и код осталих земаља у региону. Унутрашњи безбедносни изазови, ризици и претње су: оптерећеност проблемима у обнови друштвеног развоја, све израженији проблеми транзиционог процеса који се рефлектују спорим развојем привреде, незапосленост и социјално раслојавање, спор повратак избеглих и расељених лица, еколошки ризици, а као посебан ризик представљају велике површине територије које су минирани, јер је процес уклањања мина спор и трајаће дужи период.

*Република Албанија*²³ је земља Западног Балкана која је крајем прошлог века изашла из мрачне фазе затворености и самоизолације у којој је била више од тридесет година. Албанија је међу првим земљама Западног Балкана приступила Програму ПЗМ, а на конгресу НАТО у априлу 2009. године (одржаном у Келну и Стразбуру) и званично је примљена у НАТО.

За Албанију је уочљива несразмера између сопствених могућности и деструктивног понашања према суседима, што је резултат историјски изражених геополитичких аспирација према појединим територијама суседних земаља. Узрок тог несразмера – знатан део албанског живља под утицајем демографске експлозије населио је територије суседних земаља. Сада се та чињеница узима као основ усмерености албанских геополитичких интереса према тим земљама.

У стратешко-доктринарним документима Републике Албаније, веома је мало уступљено простора дефинисању безбедносних изазова, ризика и претњи. То није случајно, будући да кључне претње безбедности Републике Албаније не долазе из њеног ближег окружења, чега је она свесна. Суштинске претње њеној безбедности производ су унутрашњег стања у земљи, а посебно пројекта „Велика Албанија“, који генерише бројне војне и невојне изазове, ризике и претње у региону.

²³ Албанија је мала планинска земља на источном Медитерану. Површина 28.748 km², број становника 3.544.808, етнички састав: Албанци 95%; Грци 3%, остали 2%. У вези с тим, НБП по становнику износи 1.400 УСД (*Лексикон држава света*, Народна књига, Београд, 2006, стр. 9).

Протагонисти идеје и пројекта „Велика Албанија“ не осврћу се на балканску реалност, настојећи да обухвате читаву албанску етничку популацију.²⁴ Тиме се мањинско питање намеће као територијално, а територијално као мањинско. Претње које генерише пројекат „Велике Албаније“ увећане су његовом повезаношћу са тероризмом и организованим криминалом. Кључни извор финансирања оваквих пројеката је организовани криминал, који се није случајно укорењено на албанском етничком простору, са проширеном мрежом на готово свим континентима. Настојање међународне заједнице, да својим присуством на тим просторима трајније стабилизује тај регион, остаће без резултата све док се не ангажује на елиминисању кључне претње и њених извора, а то је албански екстремизам.

Закључак

Западни Балкан је термин новијег датума и у безбедносном и политичком смислу подразумева простор Албаније и бивше СФРЈ, без Словеније. У геополитичком значењу простор Западног Балкана, у суштини, одражава све најбитније карактеристике Балкана као шире регије и балканизације као једног дезинтеграционог и конфликтног процеса међу народима. Геополитички положај Западног Балкана одликује локација у стратегијски значајној области Римланда – обалног појаса између Средоземног мора и Хартланда – континенталног евроазијског језгра. Из таквог положаја, произилазе две основне детерминанте Западног Балкана: транзитност и хетерогеност. Обе детерминанте често су биле узрок крвавих сукоба балканских народа.

Историјски посматрано, сукоби међу народима Западног Балкана најчешће су настајали услед неколико „отворених питања“, међу којима посебно треба истаћи: непостојање јасних етничких граница услед измешаности народа; претензије појединих балканских држава на просторе суседних земаља с позивом на „историјска права“ и потребу заокружења националног питања и утицај великих сила као најзначајнији фактор судбине народа Западног Балкана.

Геополитички положај Западног Балкана у сфери интереса великих сила имао је три карактеристична периода: од краја 19. века до краја Другог светског рата сматра се периодом *геополитичког освајања*; од завршетка Другог светског рата до „пада Берлинског зида“ сматра се периодом *геополитичког утицаја* – равнотеже. Након рушења Берлинског зида настаје период *геополитичке глобализације*. Историјски посматрано само у периоду

²⁴ „Ако се Косово одвоји ми убудуће нећемо гарантовати непроменљивост граница, не само према Косову већ и у албанском делу Македоније“. (изјава министра иностраних послова Албаније Бесника Мустафаја, *Политика*, 15. март 2006, стр. 1.

геополитичког утицаја (период Хладног рата) простор Западног Балкана је био безбедносно стабилан, а у међународним односима није био објекат, већ субјекат кроз „Покрет несврстаних“.

Глобални геополитички процеси на крају 20. века по принципу „домино ефекта“ увукли су народе Западног Балкана у крвави грађански рат. Западни Балкан од тада није само простор укрштања интереса великих сила, већ је на жалост постао и својеврсна „лабораторија“ у којој је запаљени пламен усмераван поступно, пазећи при томе да се не претвори у пожар и захвати и шири простор. Резултат тих процеса било је стварање шест нових држава.

Приступањем Албаније и Хрватске у НАТО и очекивањем Македоније, Босне и Херцеговине и Црне Горе да и оне приступе Северноатлантској алијанси, успоставља се ново геополитичко устројство, у којем Србија има статус војне неутралности.

Литература

1. Аврамов, С.: *Постхеројски рат Запада против Југославије*, ИДИ Ветерник, Београд, 1997.
2. Аврамов, С.: *Геополитичка стварност Срба*, СИМВОН, Београд, 2001.
3. Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999.
4. Дугин, А.: *Основи геополитике*, Експрес, Зрењанин, 2005.
5. Кнежевић, М.: *Балканска пометња*, Ђуро Салај, Београд, 1996.
6. *Лексикон држава света*, Научна књига, Београд, 2006.
7. Нишић, С.: *Глобална сила и безбедност Балкана*, ВИЗ, Београд, 2002.
8. Сретеновић, М.: *Утицај геополитичких интереса великих сила на безбедност држава Западног Балкана*, ШНО, Београд, 2006.
9. Степић, М.: *У вртлогу балканизације*, Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
10. Кеглијр, Ч. и Виткоф, Ј.: *Светска политика, тренд и трансформација*, ЦСЕС/Дипломатска академија, Београд, 2006.

Датум пријема чланка: **26. 11. 2009.**

Датум прихватања чланка за објављивање: **22. 01. 2010.**